

Fehér Boróka – Lengyel Lea: A hajléktalanság női arca

Absztrakt

A tanulmány az utóbbi években született, a hajléktalan nőkkel kapcsolatos tudást kívánja színesíteni. Mivel a különböző kutatások szerint – bár módszertani aggályok miatt ezt többen vitatják - kevesebb nő él hajléktalanként, mint férfi, a legtöbb hazai és nemzetközi vizsgálat fókuszában is a férfiak állnak. A szerzőpáros cikkében a nemzetközi és hazai vonatkozó szakirodalom összefoglalása után saját elemzését ismerteti. A BMSZKI fővárosi átmeneti szállóin élő ötven nő esetmappájának másodelemzése által vizsgálja demográfiai mutatókon túl pár, a nőkre jellemző attribútumot, mint az anyaság és a (kiskorú, de különélő, vagy akár felnőtt) gyermekek, valamint a párkapcsolatokat. Az adatokat a nőkkel foglalkozó segítők rögzítették, azok tartalmazzák az ő észrevételeiket, gondolataikat és az általuk megvalósíthatónak gondolt kimeneteket. Az eredmények a nők és esetkezelőik meglátásait is ötvözik.

Kulcsszavak: Hajléktalanság, Nők, Anyaság, Párkapcsolat, Szociális munka

Abstract

This article aims to enrich knowledge about homeless women. As according to most research (although many argue that this can be caused by the methods used) there are more men than women in a situation of homelessness, most research focuses on men. After summarizing already existing evidence about homeless women in Hungary and abroad, the authors introduce their work. They analysed the case dossiers of fifty women sleeping in BMSZKI's hostels for homeless people in Budapest. The description of basic demographics is followed by attributes special to women, like motherhood and keeping in touch with children (whether small children who are separated from them or grown ones) and romantic relationships. Data was recorded by social workers, and reflect their views, thoughts and the outcomes they esteem possible for the women. Results reflect the perceptions of the women and their support workers.

Key words: Homelessness, Gender, Motherhood, Couples, Social Work

Bevezetés

Az utóbbi években a nemzetközi és hazai szakirodalomban is megjelentek a hajléktalanság nemi aspektusát vizsgáló tanulmányok. Egyre többen mutatnak rá arra, hogy a hagyományos felmérések nem minden esetben tudják megragadni a hajléktalanság női arcát: a hajléktalan nők nem biztos, hogy ugyanazokban az intézményekben élnek, mint a férfiak (lásd pl. Bretherton – Pleace, 2018). Az elérhető férőhelyek aránya, a szállók milyensége (pl. koedukált intézmények-e, vagy csak nőket fogadnak), illetve bizonyos egyéb tényezők (párok számára biztosítanak-e együttes elhelyezést), mind meghatározóak abban, hogy egy hajléktalan szállókra fókuszáló kutatásban mekkora a női válaszadók aránya (pl. egy olyan településen, ahol nincs nőket is fogadó szállás, lehetséges, hogy a kutatók nem találkoznak a szállókon hajléktalan nőkkel, ami nem jelenti azt, hogy a településen nem élnek nők hajléktalan élethelyzetben). Magyarországon a kisgyermekükkel együtt élő hajléktalan nőket például családok átmeneti otthonai, gyermekek átmeneti otthonai vagy bántalmazott nők menedékházai fogadják, hagyományosan egyiket sem

tekinti a szociális ellátórendszer hajléktalanellátó intézménynek – az itt élőket pedig hajléktalannak.

A hazai hajléktalan emberekkel kapcsolatos kutatások között kiemelkedik a február 3-i adatfelvétel, amelyik évről-évre, önkéntes alapon, szállásnyújtó intézményekben és közterületen élő hajléktalan emberek között gyűjt adatot évente változó tematikával, az élethelyzetük, lehetőségeik és problémáik alaposabb megértése céljából. Mivel a válaszadóknak csak mintegy ötödét teszik ki a nők, az adatgyűjtésnek nem is fókusza a nők speciális élethelyzetének alaposabb megismerése (bár Fehér – Kovács (2018) így is találtak szignifikáns nemi különbségeket a hajléktalan férfiak és nők válaszai között). Szoboszlai (2012) és Lengyel (2021, 2022) kvalitatív kutatásai életútinterjúk alapján mutatják be azokat az utakat, amelyek a nők hajléktalanságához vezetnek.

Bár nem állítjuk, hogy a fenti kutatások teljeskörően feltárták a nők hajléktalanná válásának és élethelyzetének összetett problémáit, jelen tanulmányunkban elsősorban nem is ehhez kívánunk adalékkal szolgálni, hanem az élettörténeteken túl a nőkkel végzett szociális munkát is be kívánjuk mutatni egy adott szervezeten belül. Célunk, hogy az eredményeket felhasználva jobban tudjuk támogatni azokat a hajléktalan élethelyzetben élő nőket, akik szolgáltatásainkat igénybe veszik.

Írásunkban az interszekcionalitás perspektíváját használtuk és ezen keresztül próbáltuk értelmezni e kétszeresen is kisebbségben lévő csoport tapasztalatait. Crenshaw-val (1989) együtt úgy gondoljuk, hogy a hátrányos helyzetű (elnyomott) csoportokon belül is vannak hátrányosabb helyzetűek, akik többszörös diszkriminációval küzdenek. Olyan megoldásokra van szükség, amelyek e kisebbségi csoportok speciális tapasztalatait és nehézségeit is figyelembe veszik. Ha a leggyengébbek inklúziója megvalósul, mindenki nyer.

Tanulmányunkban először röviden ismertetjük a nemzetközi és hazai kutatási eredményeket, amelyek rávilágítanak arra, hogy miben térnek el a hajléktalan nők tapasztalatai a férfiakétól, majd rátérünk saját elemzésünk bemutatására. Végül javaslatokat fogalmazunk meg a szakpolitika, illetve a hajléktalan nőket támogató szervezetek számára.

Hajléktalan nőkkel kapcsolatos tudás

Bár az elmúlt húsz évben folyamatosan bővült a hajléktalanság női megnyilvánulásával kapcsolatos tudás, a hajléktalan nők problémái még mindig kevésbé feltártak, és kevesebb célzott ellátás jött létre ezekre, mint a férfiakéra (Mayock – Bretherton, 2012, O’Sullivan, 2020). Wardhaugh (1999) szerint a kísérő nélküli nő – aki nem feleség, anya vagy gondozó – eltér az európai női szerepelvárástól, és még akkor is deviáns szerepbe kerül, ha közben (f)elismerik szükségleteit (idézi Mayock – Bretherton, 2012).

Bretherton és Pleace (2018) megállapítja, hogy Európa-szerte változik a hajléktalan emberek összetétele, és bár mindenhol lényegesen kevesebb nő él a szokásos módon mérhetően hajléktalan élethelyzetben, a valóságban a nők a hajléktalanság bizonyos formái szempontjából veszélyeztetettebbek – így pl. az Egyesült Királyságban hajléktalanként regisztrált gyerekes családok jellemzően egyszülős családok, ahol az anya gondoskodik a gyermekekről. Baptista (2010) is amellet érvel, hogy mivel az Európai Unióban is több a szegénység és kirekesztettség veszélyében élő nő, mint férfi, és bár a nők iskolázottsági mutatói javulnak, a nemek számára elérhető állások, illetve bérek között továbbra is nagy a különbség, így nem valószínű, hogy a nők pont a hajléktalanság szempontjából lennének védettebbek. Több kutatási eredmény támasztja alá, hogy a nők rejtettebb módon élnek hajléktalanként – akár közterületen kerülnek a láthatóbb helyeket, akár informális kapcsolati hálójukon keresztül oldják meg lakhatásukat egy-egy éjszakára (ld. pl. Baptista, 2010, Mostowska, 2016, Breitner, 2016). Ezt a hazai február 3-as felmérés eredményei is megerősítik: a vizsgálatba vont 49 év alatti gyermekes nők egyötöde nem hajléktalanszállón vagy közterületen, hanem lakásban, egészségügyi vagy szociális

bentlakásos intézményben töltötte a kérdezést megelőző éjszakát (de a kérdezés napján már egy szálláson vagy közterületen találták a kérdezőbiztosok) (Fehér – Kovács, 2018).

Baptista (2010) és Mayock – Bretherton (2012), is egyetértenek abban, hogy a nők hajléktalanná válása sok esetben családon belüli erőszak közvetlen vagy közvetett következménye, továbbá szerepet kap a szegénység, a családi konfliktusok, állami gondoskodás, pszichés problémák. A gyermektelen felnőtt hajléktalan emberek számára létrehozott intézmények mindezen túl sok esetben nem vesznek tudomást arról, hogy az ott élő nők egy része gyermekes anya, aki nem maga neveli gyermekeit. Savage (2022) kutatásában arra is rámutat, hogy a hajléktalan nők egy része édesanyja sorsát viszi tovább: anyáik is fizetetlen otthoni munkát végeztek, bántalmazást szenvedtek el és/vagy szegénységben éltek. Ez a tudás alapvető fontosságú ahhoz, hogy olyan megoldások szülessenek, amelyek a hajléktalan nőknek valódi segítséget nyújtanak életük rendezéséhez. „A hajléktalan élethelyzetű nőknek több, egymással összefüggő és különösen összetett problémája van, melyek hozzájárultak a hajléktalanná váláshoz, és megnehezítik az abból való kijutást. A hajléktalanság egészen mást jelenthet különböző neműek számára. Ezért is kell a hajléktalanság felszámolását megcélzó stratégiáknak külön foglalkozni a nők hajléktalanságával is. Számos kutatási eredmény érhető el a hajléktalanság nemek közötti különbségeiről és arról, hogy ezek hogyan befolyásolhatják a szakpolitikákat és a szolgáltatások működését annak érdekében, hogy hatékonyan támogassák a hajléktalan élethelyzetű nők szükségleteit” (FEANTSA, 2015:5).

Hazánkban Fehér – Kovács a 2016-os február 3-i kutatás adatait elemezte¹. A valamivel több mint 10000 válaszadó között abban az évben 2299 nő volt (23%). Bár a kérdőív nem tartalmazott specifikusan a nők hajléktalanságával kapcsolatos kérdéseket, egyes témákban mégis releváns különbségeket találtak. A nők iskolai végzettsége összességében rosszabb volt, mint a férfiaké – 37%-uk nem végezte el a 8 általános iskolai osztályt sem, és alulreprezentáltak a szakmunkás végzettségűek között is. A nők sokkal valószínűbben éltek párkapcsolatban mint a férfiak (32% vs. 11%), és kétszer annyi volt közöttük azoknak az aránya, akik rendszeres kapcsolatot tartanak gyerekeikkel (20,8%-uk naponta találkozik velük!). A férfiak között magasabb volt azoknak az aránya, akinek nem volt gyereke (36% vs. 19,5%), és 3 vagy annál több gyereke is inkább a nőknek volt. Az egyenlőtlenségek átörökítését mutatja, hogy minden tizedik nőnek volt hajléktalan gyereke (szemben a férfiak 2%-val)! Arra a kérdésre, hogy „Van-e valami, amire büszke?” a legtöbben (580 nő) a gyerekeit, unokáit említette („felneveltem a gyerekeimet”, „gyerekeim egyetemet végeztek”, „fiamra – vill. mérnök”, „fiaim érettségijére”, „fiam tanulmányi eredményeire”, „hogy a gyerekeim megállnak a saját lábukon”) (Fehér – Kovács, 2018:96). A „Van-e valami, amit szégyell?” kérdésre a legtöbben (596 nő) a hajléktalanságot mondták, és 58-an mondtak valamit, ami a gyerekeikkel kapcsolatos („kislányomat elvették, mert gyerek voltam”, „7 gyereke van, mindet a kórházban hagyta”, „a legkisebb gyermekem nevelésének átadása anyámnak”, „állami gondozásban van gyermekem”, „elhagytam a gyerekeim”, „nem látogattam a gyerekeimet”, „nem nevelhetem a helyzetem miatt a gyerekeimet”, „nem tudom támogatni a lányomat”, „a gyerekeim elfordultak tőlem”, „gyerekeim előtt szégyeltem magam”) (Fehér – Kovács, 2018:99).

Szoboszlai 21 közterületen és éjjeli menedékhelyen éjszakázó nőkkel készített mélyinterjút, a hajléktalanságba vezető utak, rizikótényezők és traumák feltárása érdekében. Megállapítja, hogy a nők hajléktalanná válásában az egyik meghatározó tényező a saját jogon szerzett lakhatás (bérlet, tulajdonrész, örökölt lakás) hiánya, amely „a nők hatalomnak [szülők, férfitársadalom] való kiszolgáltatott helyzetét is mutatja a családban” (Szoboszlai, 2012:139). Az élettörténetekben szinte egyáltalán nem jelentek meg a preventív szolgáltatások, bántalmazó

¹ A február 3 kutatás (felnőtt) hajléktalan emberek szállásain, illetve közterületen élők körében gyűjt adatokat. Nem fedi le pl. a családok átmeneti otthonában vagy menedékházakban élő családokat, nőket, vagyis nem tekinthető teljeskörűnek a hajléktalan élethelyzetű nők megértése szempontjából.

párkapcsolatoknál tűnt fel olykor a rendőrség vagy a gyermekvédelem, aki a gyermekeket kiemelte a családból. Szoboszlai szerint a hajléktalanná válás szempontjából a család nélküli állami gondozottak, a családon belüli erőszak túlélői (gyerekkel vagy egyedül), a konfliktusokkal terhelt kapcsolatban élők, a szenvedélybetegséggel és mentális zavarokkal küzdők, illetve a szociális krízis következtében bizonytalan lakhatású nők a veszélyeztetettek. Ajánlásai között a családok köré fonható szociális háló megerősítése kapja a legnagyobb hangsúlyt.

Lengyel (2021) 32 interjút készített olyan éjjeli menedékhelyen és közterületen élő nőkkel, akiknek a hajléktalanellátó rendszer intézményei nem kínálnak megoldásokat speciális szükségleteikre, azaz nincs állandó intézményi beágyazottságuk, külön vizsgálva a nemi identitást, illetve a női nemi szereppel kapcsolatos elvárásokat, azok megélését ebben a közegben. Vizsgálata két fő kérdésre fókuszál: a nemi identitásra és annak alakulására a hajléktalanná válás és az utána lévő traumák függvényében, valamint arra, hogyan élnek meg a nőiességüket az interjúalanyok. Az identitás részeként a megtartott és elvesztett nemi szerepek is felmérésre kerültek, melyek közül mostani témánk szempontjából az anyaság kérdése a legrelevánsabb. Lengyel külön mutatja be azokat az anya-gyermek kapcsolatokat és megéléseket, mikor a nő hajléktalanná válásakor a gyermek még kiskorú, s mikor már nagykorú, illetve azt az esetet, mikor nem édesanya válik hajléktalanná, hanem hajléktalan nő válik édesanyává – s kitér azokra is, akik tudatosan gyermektelenek, mivel életkörülményeik között nem vállaltak gyermeket. A kiskorú gyermeket nevelve hajléktalanná váló nők törekednek arra, hogy ne intézeti nevelésbe kerüljenek a gyerekek, ezért a legvégsőig igyekeznek maguk gondoskodni róluk, s szükség esetén főként családtagoknál helyezik el őket. A felnőtt gyermek mellett hajléktalanná vált nők esetén a kutatás azt találta, hogy amennyiben van kapcsolat a szülő és gyermeke között, ez nagyon sérülékeny, hamar kialakulnak konfliktusos helyzetek. Amennyiben nem tartják a kapcsolatot, annak legfőbb oka valamilyen mély ellentét, a büszkeség vagy a szegény.

Győri a romák helyzetét vizsgálva bemutatja, hogy a roma nők még a roma férfiakkal is jobban felülreprezentáltak a hajléktalanszállón és közterületen élő emberek között (a romák aránya a hajléktalan embereken belül ötször akkora, mint a társadalomban). A cigány hajléktalan emberek általában fiatalabbak, iskolázatlanabbak és alacsonyabb a jövedelmük, mint a nem-cigány hajléktalanoknak – és a cigányok között is különösen lesújtó a fiatal nők helyzete. „A „cigány” nők iskolai végzettsége még ennél is rosszabb, 77 százalékuk legfeljebb az általános iskolát végezte el, 29 százalékuk még azt sem. ... Utóbbi kapcsán azt is meg kell állapítanunk, hogy a 8 általánossal sem rendelkező „cigány” anyák lányai jutottak a legkevésbé tovább, 43 százalékuk(!) maga sem végezte el a 8 osztályt (s 84 százalékuk nem jutott tovább az általános iskolánál)” (Győri, 2017:22-23).

Kvalitatív vizsgálat a budapesti hajléktalan nők körében²

Korábbi adatfelvétel a BMSZKI-ban

A BMSZKI a főváros hajléktalanellátó szervezete, 23 telephelyen több mint 1800 hajléktalan embernek (egyedülállóknak, pároknak és gyermekes családoknak) nyújt szállást naponta. Vannak kimondottan nőket fogadó egységek és koedukált intézmények is (ez utóbbiak párok és egyedülállók számára is nyitottak). Egy átlagos téli éjszaka 550 nő használja a szervezet szállásait.

² Kvalitatív vizsgálatunkat a BMSZKI-ban végeztük. A fővárosban számos más (civil, egyházi, önkormányzati) szervezet támogatja a hajléktalan embereket, ám nincsen egységes adatbázis a szolgáltatások igénybe vevőiről. Ez azonban nem okoz gondot, hiszen nem törekedtünk reprezentativitásra.

2018-ban itt készítettünk egy női szükségletfelmérést, amelyben 305 nő³ osztotta meg tapasztalatait a BMSZKI intézményeiről, saját problémáiról, illetve arról, hogy mire lenne szüksége. A legnagyobb problémának a nők a tisztaságot (személyi és intézményit egyaránt), a konfliktusokat és az intézmények fizikai adottságát (van-e elég wc, zuhanyzó, mekkora a zsúfoltság, elégedettek-e a nyitvatartással) tartották. A többnyire férfiak által látogatott melegedőkben ugyanakkor a válaszokban sokkal jobban megjelent a biztonság és férfiak, illetve a lopások és párkapcsolati problémák kérdése. Bár a párkapcsolatokra külön nem kérdeztünk rá, a nemi élet, nem kívánt terhesség és szexuális betegségek elleni védekezés szerepelt a kutatási kérdések között. 36 nő (gyakorlatilag minden 8. válaszadó!) volt már várandós, amióta hajléktalanellátó intézményben él (mivel ebben az idősebbek is benne vannak, a fiatalok között még magasabb lehet az arány!). 20 főnek volt abortusza, 19 fő számolt be spontán vetélésről. Mintegy harmincan mondták, hogy szívesen használnának valamilyen fogamzásgátló módszert (tablettát, spirált és óvszert említették a legtöbben, de többen műtéti megoldást szeretnének), ha meg tudnák fizetni és hozzá tudnának jutni.

A fenti vizsgálatban 45 nőnek 91 kiskorú gyermeke volt. Arra a kérdésre, hogy milyen segítségre lenne szükségük ahhoz, hogy gyakrabban látogathassák a gyermekeiket, a legtöbben az útiköltség kifizetését jelezték (akár kimondottan budapesti tömegközlekedéshez szeretnének támogatást). Kilencen szeretnének segítséget, támogatást kapni az ügyintézéshez (pl. a gyermek felkutatásában, a gyermek áthelyezésében – hogy közelebb legyenek egymáshoz). Kilenc fő szeretne a gyermekével közös intézményben (családok átmeneti otthonában, anyaotthonban) élni, vagy legalább egy olyan helyiséget a szállón/melegedőben, ahol tudja a gyermekét fogadni. Többen jelezték, hogy a gyermeküknek való ajándék beszerzésében szeretnének segítséget kérni. Egy esetben pedig az erőszakos apától való félelmet jelezte a nő problémaként.

Kutatásunk

Jelen kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a segítők hogyan tudják támogatni a hajléktalan női ügyfeleiket mindezekben a speciális szükségletekben. Azt feltételeztük, hogy sokak eszköztárából hiányozhat a nők összetett szükségleteivel, illetve a megfelelő segítségnyújtással kapcsolatos tudás, hiszen ez a felsőoktatásbeli szociális képzéseknek sem része, és a szakmai továbbképzések között is csak elvétve találni erre irányuló tematikájú programot. Mivel a hazai és a saját kutatásainkból is az tűnik ki, hogy a hajléktalan nők számára kiemelt jelentőséggel bír a gyermekekkel való kapcsolat, 50 év alatti nőket válogattunk a mintába – feltételezve, hogy az ő gyermekeik egy része még kiskorú.

Kutatásetika és adatgyűjtés

Vizsgálatunkban ötven, a 2021-2022 években, a BMSZKI valamelyik átmeneti szállóján élő nővel⁴ készített első interjút, valamint a szociális munka dokumentációját elemeztük kézi módszerrel a nők speciális szükségleteire, illetve azok támogatására fókuszálva, két kiemelt témában: a párkapcsolatok és a kiskorú gyermekekkel való kapcsolat. A mintába véletlen alapján kerültek az interjúalanyok, azok helyére, akiket kutatásetikai összeférhetlenség vagy információhiány miatt kizártunk, új alanyokat választottunk.

³ A legtöbben (156 fő) éjjeli menedékhelyen válaszoltak a kérdésekre, 129-en átmeneti szállón, 21-en a családok átmeneti otthonában és 19 nő nappali melegedőben (ők jellemzően közterületen éjszakáztak).

⁴ Bár az éjjeli menedékhelyeken és a nappali melegedőkben több fiatal nő fordul meg, mint az átmeneti szállókon, ez utóbbiban készül az intézménybe való bekerüléskor részletes ún. első interjú, illetve itt végeznek a munkatársak minden bentlakóval személyes szociális munkát, ezért esett erre a csoportra a választásunk. (A kutatás tehát az ETHOS 3.2 „átmeneti szálláson élők” között zajlott.) Éjjeli menedékhelyen első éjszakás kérdőív kerül lekérdezésre, mely főként alapinformációkat tartalmaz. Az intézménytípusonkénti különbség szervezetenként eltérhetnek, jelen írásban kizárólag a BMSZKI lakóit vizsgáltuk.

Az első interjú a BMSZKI vonatkozó eljárásrendje⁵ alapján egy „életutat feltáró, segítségnyújtás irányainak és lehetőségeinek meghatározására szolgáló” beszélgetés, amelyet annak készítője word dokumentumban foglal össze. A dokumentumok 2-15 oldalasak is lehetnek, az interjú készítő és az alany beszédességének függvényében. Minden beköltözéskor új első interjú készül, ami szintén befolyásolhatja annak hosszát. A tartalomelemzést kézi módszerrel végeztük. Az első interjúknak a Módszertani és Fejlesztési Iroda vezetője az adatgazdája, tőle kaptunk az elemzés érdekében hozzáférést⁶. Vizsgálatunkat a BMSZKI szakmai igazgató-helyettese engedélyezte. Kutatásunk alanyai az intézmény Adatkezelési Szabályzatának elfogadásával beleegyezésüket adták adataik kezeléséhez, akár kutatási céllal, a szolgáltatások fejlesztése érdekében. Kutatásetikai szempontok figyelembevételével az elemzésbe tudatosan nem válogattunk olyan interjúalanyokat, akik jelenleg azon a telephelyen élnek, ahol dolgozunk.

Az első interjú a BMSZKI-nál az átmeneti szállásra költöző ügyfél és az esetkezelő szociális munkása közti első, hosszabb lélegzetvételű beszélgetése. Az interjú célja az egyén életútjának megismerése, a gyermekkori környezet, a lakhatási viszonyok, az iskolázottság, a mindenkori családi és baráti kapcsolatok feltérképezése. Mindezek segítenek abban, hogy a szociális munkás képet kapjon az ügyfél életéről, főként arról, mikor és milyen körülmények között történt a lakhatás elvesztése, milyen támogató kapcsolatok és egyéb erőforrások állnak rendelkezésre a vágyott kilépésre és milyen nehezítő tényezők, például rossz egészségügyi állapot, függőség, elmagányosodás jelenhetnek meg a közös munka során. Ha az ügyfél már lakott a BMSZKI valamely intézményében, akkor az első interjú az onnan való kiköltözése óta történt eseményekre fókuszál.

Az első interjú elősegíti az esetkezelő és az ügyfél közötti bizalom kialakítását, lehetőséget ad reális célok megfogalmazására. Azonban ez a dokumentum nem egy valós interjú, melyet képzett interjúerek készítenek egy adott kutatás megvalósítása érdekében. Éppen ezért tudományos célokra csak akkor használható, ha korlátaival tisztában vagyunk. Másodelemzésünk során csak abban az esetben zártunk ki első interjút a mintából, ha annak információtartalma nem volt elégséges vagy túl régi volt az adatfelvétel. Elégtelen információtartalomnak definiáltuk azokat az eseteket, mikor az ügyfélről nem derülnek ki a legfőbb demográfiai adatok, valamint sem a múltjáról, sem a jelenéről nincs annyi tudásunk, hogy egy általános képet meg tudjunk határozni.

Az adatfelvétel időtartamát maximum két évben határoztuk meg, melynek több oka is volt. 2022 nyarán kezdtük el az első interjúk válogatását és célunk ötven volt. Az általunk meghatározott időtartam fontos volt egyrészt azért, mert a BMSZKI átmeneti szállóin eltölthető maximális időtartam egy és még egy év, azaz reméltük, hogy a mintába került nőkkel aktív esetkezelés zajlik – ha csak jogviszonyuk valami ok miatt meg nem szűnt. Másrészt azért volt fontos számunkra a két év, mert az elmúlt évek legjelentősebb lakhatási válságát a COVID-19 okozta, s szerettük volna, ha a mintába kerülnek olyan ügyfelek is, akik ebben érintettek. Ahogy korábban jeleztük, amennyiben egy személy többször költözik be átmeneti szállóra a BMSZKI-ba, minden esetben készül vele első interjú. Ezek egymás mögé fűzött egészet alkotnak, az adatfelvétel időpontját tekintve az volt a kikötésünk, hogy az utolsó az általunk meghatározott két évben legyen.

Az adatfelvételbe beemeltük az első interjúk végén szereplő, az „esetkezelés lehetséges céljai, irányai” részt is. Ez, az összefoglaló lezárásaként megfogalmazott szakasz az esetkezelő szociális munkás reflexiója a beszélgetésre, valamint a közös munka fő sarokpontjainak meghatározása. A célok között vannak olyanok, amelyek minden ügyfélre vonatkozhatnak, azonban ezek általában nem nőszempontúak (pl. munkavállalás, lakhatás, egészségi állapot,

⁵ BMSZKI 15/2020. (08.20) sz. igazgatói utasítás

⁶ Az első interjúhoz az adatgazda mellett annak az egységnek a szakmai vezetője fér hozzá, ahol a lakó él, és az esetmunka érdekében továbbítja az esetfelelős szociális munkásnak.

hiányzó iratok beszerzése). Kutatásunkban főként azt vizsgáltuk, hogy amennyiben az élettörténetből kiderül, hogy valaki párkapcsolatban él és/vagy édesanya, akkor ezek a megfogalmazott célok között bármilyen módon megjelennek-e.

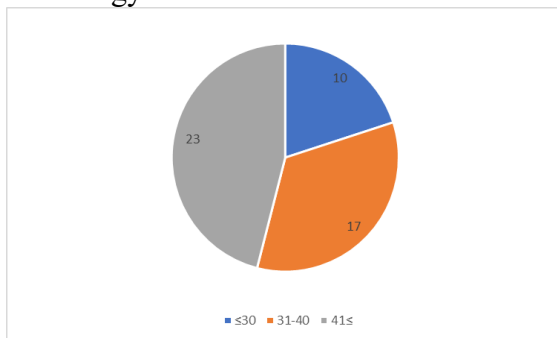
A fentiek mellett elemeztük a gondozási naplókat is, hogy lássuk, a mindennapokban megjelenik-e a gyermekekkel való kapcsolat, annak vágya, esetleg a gyerekekről való törvényes lemondás, valamint, hogy a párkapcsolatokat is jobban megismerjük. A gondozási napló egy, a BMSZKI dolgozói számára elérhető online adatbázisban az esetkezelő által vezetett dokumentum, mely az ügyféllel közös munka fontosabb történéseit, a megtett lépéseket és egyéb tényeket rögzít. Az online adatbázishoz a BMSZKI minden egységében segítő munkakörben dolgozónak van hozzáférése, hiszen így van rálátásuk arra, hogy melyik intézményben milyen segítő folyamat zajlott, vagy zajlik jelenleg. A három vizsgált forrás közül ez volt a leginkább hiányos⁷, melynek egyik oka, hogy sokáig nem volt kötelező ebben a rendszerben vezetni az eseményeket, másik magyarázata pedig az esetkezelők túlterheltsége.

Eredmények

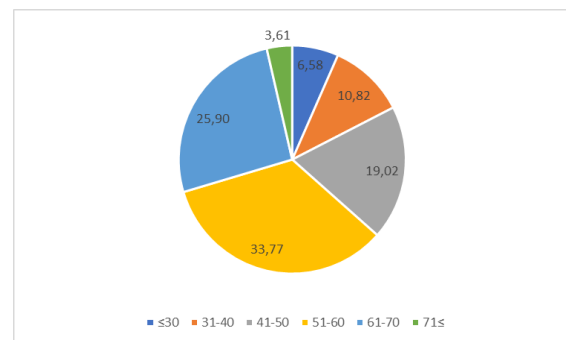
Kutatási eredményeinket három téma mentén ismertetjük: a legfontosabb demográfiai adatok (kor, gyermekkor és hajléktalanná válás, iskolai végzettség és munkavállalás, egészségügyi állapot), a gyermekek (kiskorú és nagykorú) és a párkapcsolatok mentén. Ahol lehetett, interjú- vagy a gondozási naplóból vett idézeteket is megosztunk.

Főbb demográfiai adatok

A mintába 2022. júliusától időrendi sorrendben visszafelé került az első ötven 50 év alatti nő, akivel részletes első interjú készült. A legfiatalabb 21, a legidősebb 48 éves volt, az átlagéletkoruk 38 év. A BMSZKI átmeneti szállóin lakó nők jellemzően idősebbek⁸ (a 2018-as Szükségletfelmérés 305 válaszadójának csupán 37%-a volt 50 év alatti – lásd 2. ábra). A kutatási mintánkban is a 41-50 év közöttiek alkották a legnépesebb csoportot (23 fő), míg a 30 év alattiak csupán 10-en voltak (1. ábra). Azért döntöttünk a mintába kerülők életkorának maximalizálásában, mert szerettük volna, ha az édesanyák között többen vannak, akiknek kiskorú gyermekük van.⁹

1. ábra: Korcsoportok, fő. N=50 (Saját forrás)

2. ábra: Szükségletfelmérés, %. N=304 (Fehér, 2018)

⁷ Például egy találkozásról csak annyi bejegyzés kerül rögzítésre, hogy „segítő beszélgetés”.

⁸ Ennek magyarázata lehet, hogy az átmeneti szállókon térítési díjat kell fizetni, amit nyugdíjszerű ellátásból könnyebb fizetni. Ezen intézménytípus házirendje lehetővé teszi a napközbeni bent tartózkodást is, mely szintén jobban illeszkedik az idősebb korosztály életmódjához. Emellett a fiatalabb nők körében jellemzőbb lehet, hogy lakhatásukat párkapcsolat vagy családi együttélés által biztosítják - főként azért, mert kisgyermeküket családi körben szeretnék nevelni.

⁹ Ugyan az éjjeli menedékhelyeken több fiatal nő éjszakázik, velük első éjszakai kérdőívet vesznek fel a segítők, mely csak pár alapadatra fókuszál, ezzel szemben az átmeneti szállókon készülő első interjúk sokkal alkalmasabbak másodelemzésre.

Gyermekkor és hajléktalanná válás

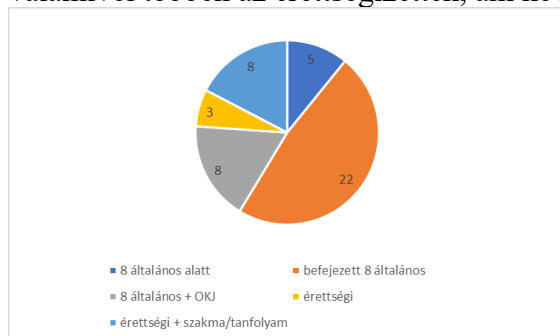
Az első interjúkban általában a gyermekkorról is szó esik – csupán 5 esetben nem derült ki, hogy az interjúalany hol töltötte gyermekkorát. 20 nő számolt be nem harmonikus családi viszonyokról (pl. mélyszegénységről, bántalmazásról, elhanyagolásról, egy szülő vagy testvér haláláról, tartós betegségéről vagy pl. börtönbüntetés miatti tartós hiányáról), további 14 nő pedig hosszabb-rövidebb ideig gyermekvédelmi szakellátásban is nevelkedett. Azokban az esetekben, amikor nem hangzott el semmilyen a fentiekre utaló információ, kiegyensúlyozott családi létet feltételeztünk – ez mindössze 11 esetben volt elmondható (és persze az is elképzelhető, hogy az egy-két mondatos beszámoló nem tükrözik az illető teljes gyermekkorát – bár olyanok is voltak, akik kimondottan boldog gyermekkorról számoltak be). A kiegyensúlyozottnak ítélt gyermekkorról a később keletkező dokumentumokból olykor kiderült, hogy nem feltétlenül csak harmonikus éveket foglalt magában, azonban ezekben az esetekben az első interjú során adott információkat nem írtuk felül.

Hárman közvetlenül az állami gondozást követően, nagykorúvá válásukkal egyidőben váltak hajléktalanná. 27 esetben családi konfliktusok (is) felelősek a hajléktalanná válásért – 13 nő életében egy élettárssal romlott meg a viszony, 14 esetben pedig saját vagy párjuk családjával veszték össze. 5 nő kilakoltatás miatt vált hajléktalanná, 4-en a Covid járvány hatására vesztették el munkájukat majd lakhatásukat.

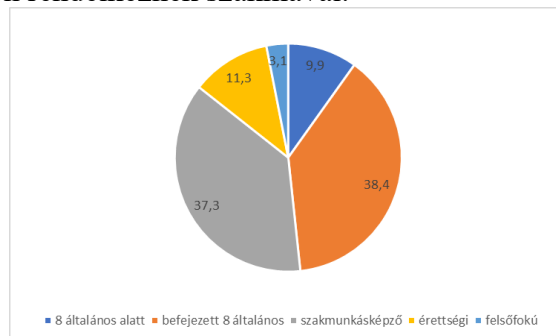
10 nő párjával együtt vesztette el lakhatását. Egyikük az édesapjánál lakott a partnerével és hárman együtt váltak hajléktalanná. A családtagok hajléktalanságát vizsgálva azt láttuk, hogy legalább 10 esetben az interjúalany egyik vagy másik szülője maga is hajléktalan, két esetben testvére(ik) szintén. 5-en kiskorú gyermekükkel együtt váltak hajléktalanná, közülük lakhatásukat ketten anyaothonba költözéssel tudták biztosítani.

Iskolai végzettség és munkavállalás

Szintén visszatérő kérdés a legmagasabb iskolai végzettség (itt is öt esetben hiányzott az információ). A nők több mint a fele maximum az általános iskolát végezte el (ötven még a nyolcadik osztály előtt megszakították tanulmányaikat), 8-an szereztek szakmát és 11-en érettségiztek (lásd 3. ábra). Ha összehasonlítjuk Breitner Péter 2011-es számításaival, amely az országos február 3-a felmérés alapján készült (4. ábra), azt látjuk, hogy a BMSZKI átmeneti szállóin élő 50 év alatti nők között többen vannak a nagyon alacsony iskolai végzettségűek, és valamivel többen az érettségizettek, ám kevesebben rendelkeznek szakmával.

3. ábra: Iskolai végzettség, fő. N=45 (Saját forrás)

4. ábra: Hajléktalan nők legmagasabb iskolai végzettsége a február 3-ai adatfelvétel alapján, %. (Breitner, 2011)

Az általunk vizsgált nők iskolai végzettségi mutatója pont az ellenkezője annak, amit a fiatalabbak csoportjától várhatnánk, hiszen főleg az idősek között vannak olyanok, akik csak pár osztályt végeztek és az iskolázottság a legtöbb csoportban javulni szokott idővel. Lehet,

hogy a fiatal hajléktalan nők kevesebben vannak, de úgy tűnik, hogy e tekintetben rosszabb helyzetből indulnak az életnek.

Szakma nélkül nehéz jól fizető munkát találni – az átmeneti szállóra költöző nők közül 15-nek egyáltalán nem volt jövedelme, hárman rokkantsági ellátásban részesültek, ugyanakkor 27-en dolgoztak (közülük 20-an takarítóként). A jövedelem nélküli nők életkora változó, nem mondható, hogy inkább a fiatalabb vagy a 40 év felettek között lenne magasabb az arányuk. 13-an azonban párjukkal együtt élnek az átmeneti szállón és csupán egyiküknek nincs párkapcsolata, melyből feltételezhető, hogy a párjuk támogatja őket anyagilag. Többen vannak közöttük olyanok, akár a 40 év feletti korcsoportból, akiknek még sosem volt munkahelye. Az interjúk alapján úgy tűnik, hogy az eltartotti szerep végig kíséri életüket. Ők azok, akik a szociális ellátórendszerben elérhető rendszeres támogatásokat sem veszik igénybe. Ennek magyarázata lehet, hogy nem tudnak ezekről a lehetőségekről vagy nincs pontos információjuk arról, mire jogosultak, azt hol és milyen dokumentumok birtokában kell kérelmezniük (hiszen az első interjú után kezdődik az esetkezelés, melynek része, hogy a szociális munkás ebben segítséget nyújtson). Magyarországon nincs feltétel nélküli alapjövedelem vagy olyan segélytípus, amihez nem kapcsolódik valamilyen kötelezettség – lehet, hogy a jövedelem nélküli nők részesültek ilyen támogatásban korábban, de a rendszeres folyósításhoz szükséges feltételeket nem teljesítették. Olyan nőt is találtunk, aki felnőtt élete jelentős részét kisgyermek neveléssel töltötte, anyasági támogatásokat kapott. A hajléktalan emberek által igénybe vehető aktív korúak támogatása, ahogy a GYED és GYET, amúgy is nagyon alacsony összegű. A büntetett előélet is megnehezítheti a munkavállalást – a munka nélküli nők között három ilyen esetet találtunk, további egy büntetett előéletű nő védett munkahelyen dolgozik.

5 olyan nő került a mintánkba, akik olyan, a hajléktalan emberekre jellemző pénzszerző tevékenységet folytatnak, mint a dobozolás¹⁰, Fedél Nélkül újság árusítása, „gyűjtögetés”¹¹, saját kézműves alkotások árusítása, „plazmázás”¹². Győri 11%-ban állapította meg a guberálásból és gyűjtögetésből élő hajléktalan emberek arányát. Bár a nők és férfiak közötti eltérést nem vizsgálta¹³, úgy találta, hogy a koldulásból–kukázásból élők többsége közterületen él, és „elvétve találunk fizetős átmeneti szállón lakókat” (Győri, 2019:64). Lehetséges, hogy a nők között magasabb az ilyen tevékenységből élők aránya, különösen a szállón élőkhez hasonlítva.

A mintánkban megjelennek azok is, akik a COVID hatására veszítették el munkaviszonyukat és azóta sem tudták megvetni lábukat a munkaerőpiacon. A takarítók magas aránya pedig azt sugallja, hogy a hajléktalan emberek között sokan vannak a dolgozó szegények – bizonyos munkakörökkel annyira alacsony bérhez lehet csak jutni, amely nem teszi lehetővé önálló lakás vagy akár szoba bérletét a fővárosban.

Egészségi állapot

Az általunk vizsgált nők egészségi állapota igen rossz. 18 fő diagnosztizált pszichoszociális fogyatékkal él, 8 nő kísérelt meg öngyilkosságot és 8 szenvedett el fizikai vagy szexuális bántalmazást. A mentális terhek mellett kimagasló a szív- és érrendszeri megbetegedések száma, melyben 14 nő érintett. Emellett többen élnek mozgásszervi és valamilyen belszervi elváltozással, mely szintén erősen befolyásolja a munkavállalási képességet, a munkaerőpiacon való megfelelés esélyét. Annak ellenére, hogy ilyen nagy arányban van jelen a tartós egészségkárosodás, csak három nőnek van rokkantsági ellátása. Feltételezhető, hogy többen jogosultak lennének legalább az egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatásra

¹⁰ Alumínium italos dobozok gyűjtése, melyet automatákban darabonként 3-5 forintért lehet visszaváltani.

¹¹ Kukákból vagy egyéb nyilvános helyeken elérhető szükséges vagy pénzzé tehető áruk összegyűjtése.

¹² Vérplazma-adás (pénzért).

¹³ Ugyanakkor megállapította, hogy ez a csoport sok szempontból a többi hajléktalan embernél is hátrányosabb helyzetű pl. iskolai végzettség, jövedelem, szenvedélybetegség tekintetében.

(EGYT), azonban ezt az első interjú időpontjában nem kapták. Lehetséges, hogy egészségkárosodásuk nem éri el azt a szintet, hogy rendszeres ellátást állapítsanak meg számukra, ugyanakkor egészségi állapotuk miatt nem tudnak rendszeres munkát vállalni. A 24 munkaviszonnal rendelkező nő között mindössze 5-en vannak, akiknek egészségi állapota saját elmondásuk szerint jó, két esetben adathiányunk van. 17-en, annak ellenére végeznek rendszeres (főként takarítói) munkát, hogy tartós betegséggel vagy fogyatékossgal küzdenek. Ez azonban azt is valószínűsíti, hogy egészségi állapotuk miatt gyakran kiesnek a munkából, és lehetséges, hogy egyébként is részmunkaidőben tudnak elhelyezkedni. Mindezek miatt anyagilag még kiszolgáltatottabbak.

Gyermekek

Kutatásunk egyik fókuszában a gyerekek álltak. A vizsgált 50 nő közül 31-nek született gyereke – többek közülük már felnőttek. 11 nőnek egy, 12-nek kettő-négy, míg 8 nőnek több mint négy gyereke született (többeknek született nyolc gyermeke!). A gyerekek közül az első interjú készítésekor még 61 kiskorú, 33 nagykorú volt. Az első interjúk nem teljeskörűen tartalmaznak információkat a gyerekekről, vagy nem minden gyerekről (24 nő 58 kiskorú gyerekeről van csak adatunk).

Kiskorú gyermekek

Legalább nyolc gyereket már születésekor elvettek az édesanyjától, és legtöbbször kiskoruktól nem a szüleikkel nevelkednek. 17 gyereket családtagok - 9 gyereket az apa (és esetleg az ő családja), 8-at mások (nagy szülők, nagynénik, felnőtt testvérek) – nevelnek. 4 gyereket örökbeadtak, 37-en gyermekvédelmi szakellátásban vannak (21-en nevelőszülőknél, 16-an gyermekotthonban). 21 anya közül hat nem tart egy kiskorú gyermekével sem kapcsolatot (ennek lehet jogi oka, de olyan történetet is olvastunk, ahol a bántalmazó apa nem engedi a találkozást), 15 fő havi, kétheti vagy akár heti rendszerességgel látogatja őket. Egy anya panasolta, hogy a COVID miatt huzamosabb ideig csak telefonon tudott beszélni gyermekével. A szociális munka céljai között 16 esetben szerepel gyerekekkel kapcsolatos terv: 12 esetben együttélés, 4 esetben pedig rendszeres kapcsolat. Az alábbi példákat az első interjú végén megfogalmazott szociális munka céljaiból idézzük.¹⁴

Elsődleges céljuk, hogy ismét nevelni tudják gyermekeiket, és születendő gyermeküket meg tudják tartani. Ennek érdekében számos családok átmeneti otthonába beadták jelentkezésüket.

- *Családok átmeneti otthonába való bekerülés segítése*
- *A család érzelmi támogatása*
- *Kapcsolattartás gyermekeivel*
- *Együttműködés gyermekvédelmi hatóságokkal*
- *Együttműködés védőnővel.*

Angéla (29), 7 gyerek

Nővére magához venné a gyerekeit, s egy közös albérletben élnének.

Vera (31), 4 gyerek

Legfontosabb célja, hogy kislányával újra együtt lehessen.

- *Kapcsolattartás gyermekével*
- *Együttműködés gyermekvédelmi hatóságokkal*

Evelin (32), 1 gyerek

¹⁴ Az interjúalanyok nevét az anonimitás érdekében megváltoztattuk.

A Menedék gondozási naplójában 14 nő és gyermekei kapcsolatáról van bejegyzés - öten közülük olyanok, akiknek a szociális munkása nem fogalmazott meg a gyerekekkel közös célokat. A történetekből visszaköszönő szükségletek többek között: egy kapcsolattartó szoba, ahova akár hétvégére el lehet hozni a gyereket, a gyermekvédelmi szakellátás szereplőivel való kapcsolat és ügyintézés, születendő gyermek esetén a védőnővel való együttműködés, illetve a babával közös lakhatás (pl. családok átmeneti otthonában), a gyermekek látogatásának jogi vonatkozásai (pl. kapcsolattartás szabályainak felülvizsgálata, távoli elhelyezéssel kapcsolatos gondok), anyagi (az odautazáshoz, illetve ajándékvásárláshoz szükséges pénz) és lelki vonzata (milyen érzés, hogy nem ő neveli a gyereket vagy amikor el kell köszönni a síró gyerektől stb.). Az alábbi idézetek a Menedék gondozási naplójából származnak.

Gyermekeihez kb. havonta jut el látogatóba, a költségek miatt nem tud gyakrabban menni. A hétvégén meglátogatta leányát is a gyermekotthonban, akivel régóta nem volt kapcsolata. Sosem megy üres kézzel. ... Jól teltek az ünnepek, mindkét gyermekénél volt látogatóban, ajándékot is tudott vásárolni nekik.

Szilvia (41), 2 gyermek

Szeretné maga nevelni a gyerekeit, de nem lenne könnyű, mert nincs segítsége és késő estig dolgozik. ... Készül nagyon a karácsonyra, gyerekeinek már novemberben elkezdte az ajándékokat vásárolni. 12.24-én anyukájához fog menni karácsonyozni.

Petra (33), 3 gyermek

M. segítséget kérte, hogy a M-i gyámhatósághoz írjunk egy levelet, hogy szeretné a téli szünidőben kihozni a gyermekeit és édesanyjához vidékre vinni pár napot. M. kérésére felvettem a kapcsolatot a Csáóval, tájékoztattam az ügyfelet a bekerülés módjáról. Úgy gondolja, mégsem ez lesz a lakhatásának megoldása. Mindenképp a gyermekeinek megfelelő lakhatást szeretne.

Mónika (48), 6 gyermek

Szintén beszédes, hogy bár ilyen jellegű kérdés nem hangzik el, többen beszámoltak gyermekük elvesztéséről: 3 nőnek halt meg gyermeke a születése után vagy csecsemőkorban, 3 nő a várandósság alatt vetélt el, 1 nő számolt be abortuszról az első interjú során, 1 nő pedig nem kívánt terhessége megszakítására készült. Hárman kiskorúként lettek először várandósak (13, 14 és 17 évesen). 5 nő lakott (legalább egy) gyermekével anyaotthonban is „hajléktalanná válása előtt”, s mielőtt elvesztette a felügyeleti jogukat.

Nagykorú gyermekek

A Menedék bejegyzései alapján egyértelmű, hogy nem csak a kisgyerekekre, hanem a nagykorú gyerekekre is figyelni kell, mert a nők döntéseit alapvetően befolyásolja az ő (feltételezett) jóllétük. Négy nő említette az első interjúban, hogy valamelyik nagykorú gyermeke hajléktalan. Két nő beszélt arról, hogy felnőtt gyermeke pszichiátriai beteg, egy-egy fő pedig arról, hogy fogyatékkal él vagy szenvedélybeteg. Három interjúalany gyermeke börtönben volt, egy anyaotthonban – vagyis az ő esetükben már legalább a harmadik generáció élt hajléktalanságban vagy azáltal fenyegetve (ETHOS 4.1 ill. 6.1). Az alábbi idézetek a Menedék gondozási naplójából származnak, és azt mutatják, hogy az anyák a felnőtt gyerekeikről is gondoskodni vágnak.

A fiával (GyK) segítik egymást, a fiú a ... [éjjeli menedékhelyen] lakik. Alkalmazkodási nehézségek miatt B. szeretne másik szobába kerülni, leginkább fiával együtt. Erre sajnos nem lesz lehetőség. [Ezután egy héttel kiköltözik]

Bella (43), 5 gyermeke született, 3 van életben – mind felnőttek

Andrea elmondta, hogy a fia miatt nem volt bent 5 napig a szállón. A fiával utcán aludt ez idő alatt, mert nem talált neki olyan szállást, amit elfogadott volna.

Andrea (37), 1 felnőtt gyermek pszichiátriai problémákkal

Éjszaka dolgozni volt, a ma éjszakát nem tölti bent - unokája magas lázzal kórházba került, a másik unokájára megy vigyázni. Letusolt és a kórházba távozott. Szerdán fog FET [térítési díj] tartozásából törleszteni, mert lányának adott állítólag kölcsön.

Julianna (45), 6 felnőtt gyermek

Az ügyfél jól van, alkohol-fogyasztását is csökkentette, mióta fiával újra egymásra találtak. ... Nagykorú fia miatt bánatos, aki nem fogadta el az átmeneti nevelésben elérhető utógondozást, összeköltözött egy idősebb barátjával, és a továbbtanulásról is lemondott.

Sára (41), 1 felnőtt + 1 kiskorú gyermek

Fehér – Kovács bemutatta, hogy a hajléktalan nők főleg a gyermekeikre büszkék (arra, hogy felnevelték, tanították őket), és a hajléktalanság után az egyik legerősebb szégyenérzet is ahhoz kapcsolódik, hogy nem tudták ők maguk nevelni a gyermekeiket, vagy nem tudnak anyai szerepüknek elvárásaik szerint megfelelni („nem tudom támogatni a lányomat”, „a gyerekeim elfordultak tőlem”, „gyerekeim előtt szégyellem magam” (Fehér – Kovács, 2018:98). Életfeladatnak is a legtöbben a gyerekekkel kapcsolatos feladatokat nevezték meg (100 nő például szeretne volna „visszaszerezni” és maga nevelni gyermekét!) – többen voltak ők, mint akik a lakhatással kapcsolatban tűztek ki célokat. Vizsgálatukban több nő mondta, hogy gyermeket szeretne. Saját kutatásunkban három nő volt várandós az első interjú pillanatában, közülük kettő tervezte megtartani és felnevelni a gyermeket. További egy interjúalany arról számolt be, hogy párjával gyermeket szeretnének.

Párkapcsolatok

Kutatásunk másik fókuszában a párkapcsolatok állnak. Az interjú pillanatában 35 nő élt párkapcsolatban. Azt tekintettük párkapcsolatnak, amit a nő annak nevezett, függetlenül a kapcsolat hosszától, attól, hogy éltek-e valaha közös háztartásban stb. 3 partner nem hajléktalan, 3 esetben pedig nem derült ki, hogy hol él az illető. 5 férfi másik hajléktalanszállón lakott, míg 24 nő párjával (köztük négyen azonos nemű párral) költöztek a BMSZKI valamely átmeneti szállójára¹⁵. Mivel az átmeneti szállókon nincs kapcsolattartói szoba, csak az a 24 nő tudott privát térben időt tölteni a párjával, aki a kevés, párokat is fogadó szállók egyikére költözhetett be. Ez azért is különösen fontos, mert sok pár esetében pont a közös elhelyezés jelentheti a nyugodtabb közös élet elkezdését, mert addig nem tudtak minőségi időt együtt tölteni kettesben, nem volt lehetőségük a közös élettér kialakítására, közös szokások meghatározására, nem

¹⁵ A BMSZKI azon kevés hajléktalanellátó szervezetek egyike, amely átmeneti szállóinak többségén kétágyas szobában fogad együtt érkező embereket, ideértve a hetero- vagy homoszexuális párokat, szülőt felnőtt gyermekével, barátokat stb.

alakult ki a napi rutin, nem volt lehetőség a rendszeres és méltóságon alapuló intim együttlétekre sem. Az intézményi környezet egyes esetekben amiatt is különösen fontos, mert a párkapcsolatban ez az első objektív, külső visszajelzés a dinamikára vonatkozóan, s több esetben ebben a közegben fogalmazódhat meg, ha az egyik fél bántalmazott vagy kapcsolatfüggő. Adataink szerint például a 15 jövedelemmel nem rendelkező nő mind párkapcsolatban él, egy kivétellel párjukkal együtt érkeztek a szállóra. Ez, ahogy már korábban is jeleztük, erős kiszolgáltatottságot jelenthet.

5 nő már 18 éves kora előtt, 13 nő pedig nagykorúvá válása után nem sokkal költözött párja (több esetben párja családjának) otthonába. 16 nő legalább egyszer élt bántalmazó párkapcsolatban. Bár a vizsgálatba vont nők 50 év alattiak, öten beszéltek az első interjúban arról, hogy elhunyt partnerük, melynek oka lehet a mélyszegénység és a rossz egészségi állapot összefüggése.

A szociális munka céljai között, melyeket az első interjúk alatt elhangzottak alapján fogalmaz meg a szociális munkás, nyolc nő esetében szerepelnek a párjával közös célok (általában együtt szeretne vele lakásba költözni, de akár gyereket nevelni). Ennél az adatnál fontos tudni, hogy a jelenlegi esetkezelő szociális munka sokszor nem tud a sok teendő és probléma mellett a párkapcsolatokra vagy akár a biológiai nemből fakadó szükségletekre reagálni, azokat feltárni, mert a beköltözés és az első pár hét rengeteg adminisztrációval jár, illetve ekkor kerül meghatározásra az egy éves segítő folyamat fókuszja is, mely általában sokkal általánosabb kérdéseket tárgyal, mint például a hosszabb távú lakhatás, a munkaerőpiaci helyzet, az egészségi állapot. Ráadásul az első interjúk minden esetben személyes beszélgetések, ha a pár azonos esetkezelőhöz kerül, akkor is külön adatfelvétel és gondozási szerződés, célmeghatározás születik. Ennek lehet, sőt sokszor része is a párral való közös jövő tervezése, ez azonban vagy annyira evidens, hogy nem kerül rögzítésre – mint ahogy a korábban bemutatott gyermekekkel való kapcsolattartás sem – vagy annyira ingoványos, hogy nem válik céllá.

Hogy szélesebb és folyamatjellegű képet kapjunk a párkapcsolatok alakulásáról, a Menedék bejegyzéseit is vizsgáltuk. 11 esetben negatív jellegű bejegyzések szerepeltek az adott párkapcsolatról (hangos konfliktusok, bántalmazás, a férfit viselkedése miatt elküldték a szállóról és a nő követte), 1 esetben főleg pozitívumok, míg 10 esetben mindkettő (pozitívumként szerepelt pl. az anyagi vagy lelki támogatás, kellemes közös élmények)¹⁶. 13 esetben semmilyen információ nem került itt feltüntetésre.

Az első interjú ideje elhúzódott az ügyfél kérésére, mivel dolgozott. Nagyon jól érzi magát szállón. „Nagyot csalódtam”, mondja, de pozitív irányban. Rosszabb lakhatási körülményekre gondolt, mikor ide került. Örömmel rendezte be a szobát, boldog, hogy békességet találhatott itt a párjával együtt. ... Párkapcsolataiban szerencsésnek érzi magát. Mindegyik kapcsolatában boldog volt. J-vel való együttélését hosszú távon gondolja, együtt szeretnének kikeveredni a hajléktalanságból. ... Szeretnének anyagilag kellőképpen megerősödni, takarékoskodni. Albérletben gondolkoznak. Az az „álom”, hogy minél hamarabb kijussanak a szállóról. Szeretnék közösen nevelni J. kisfiát.

Adrienn (34), páros szállón él

¹⁶ A BMSZKI-ban 2022. őszén az Ügyfélelégedettségi felmérés keretein belül a párkapcsolatukról is kérdeztük a nőket. A kicsivel több mint 100 női válaszadó általában úgy érezte, hogy párja is átvész tőle feladatokat, ha túlterhelt (62 fő érezte ezt inkább vagy teljesen igaznak), és ez fordítva is így van (73 fő szokott átvenni feladatot a párjától). A nők úgy emlékeznek, közel azonos arányban fordult elő, hogy ők tartották el párjukat, mint fordítva (55 vs. 65 válaszadó), bár kicsivel többen vannak azok, akiket eltartottak.

Az ügyfél ma megkeresett azzal, hogy nincs mit ennie, mert megverte a párja és nem tud menni dolgozni, pénze nincs. Kérdésekre elmondta, hogy volt házi orvosnál, de ott azt mondta, hogy egy biciklis ütötte el. Komolyabb sérülést állítása szerint nem állapítottak meg. Mivel krízisben volt, így felajánlottam neki, hogy megbeszélem az RSZTOP-s ebédet a hétre, de kiderült, hogy azt kap. A NANE egyesület szórólapját odaadtam neki és kértem, hogy hétfőn mindenképpen beszéljen a szociális munkásával.

Mónika (32), párja egy másik szállón él

Tudomásomra jutott, hogy ügyfelem és B. között konfliktus áll fenn. Elsőként Krisztivel beszéltem, aki elmondta, hogy továbbra is B. féltékenysége miatt veszekednek gyakran. Majd leültem velük hatszemközt és tájékoztattam őket, mivel csütörtökön legkésőbb pénteken elköltöznek a K. átmeneti szállóra, ezért fontos lenne tisztázniuk egymással, hogy külön vagy együtt költöznek ki az intézményből, mert sem Kriszti sem B. nem maradhat nálunk egyedül és így ügyfelem lakhatása veszélybe kerül. Tisztázták a nézeteltérést és megegyeztek, hogy közösen költöznek el.

Kriszti ittasan balhézott párjával, hangoskodott, recepciónak kellett csitítani. Beszéltünk erről, kiderült, nem is ivott sokat, csak párjával nagyon összevesztek és felidegesítették egymást. Úgy érzi, hogy bármikor kilépne a kapcsolatból. A legnagyobb probléma, hogy egyedül képtelen eltartania magát. Édesanyja itt van, mégis úgy érzi, hogy egyedül kell tudnia megoldani a problémáját. Édesanyja is külön utakon jár.

Krisztina (31), páros szállón él

A lejegyzett történetek jól tükrözik, hogy bár a párkapcsolatok kétségkívül erőforrást is jelent(h)e(t)nek a felek számára, kihívások elé állítják az intézményt és munkatársait (ld. pl. St Mungo's, 2020, Standing Together, 2022). Fehér-Kovács (2018:101) is megállapítja, hogy a nők közül sokan életcélként tekintenek a (jó) párkapcsolatra. Ilyen válaszokat adtak a „Van-e valamilyen feladata az életben?” kérdésre: „Boldognak látni, míg lehet, a páromat”, „igazi társ”, „egy férfit találni, akivel élhetek”, „párommal boldogan leélni az életem”, „élettársammal boldogan élni”, „élettársamat talpra állítani”, „elfogadtatni magam a férjemmel”, „férjemről gondoskodni”, „páromat ápolni”, „szerelmemet az életre nevelni és legyen önbizalma”, „élettársam rendben tartani”. Bár kutatásunk módszertana nem tette lehetővé, hogy a nők ehhez hasonló mély vágyait megismerjük, elmondható, hogy a mintánkba került nők többségének a párkapcsolat sok szempontból biztonságot jelent. Még azokban az esetekben is, ahol a dinamikát inkább negatívan értékelték a szociális munkások, a nők számára a párkapcsolat alapvető fontosságú és életüket párjukkal képzelik el.

Konklúziók

Kutatásunkban 50 átmeneti szállón élő hajléktalan nő dokumentációjának másodelemzése által vizsgáltuk az alapvető demográfiai mutatókon túl a gyermekekre és a párkapcsolatra vonatkozó információkat. A beköltözéskor készült első interjúk, az azokban a szociális munkás által megfogalmazott célok és a Menedék gondozási napló bejegyzései alapján megállapítható, hogy mind a gyerekek (még a nagykorúak is), mind a párok alapvetően befolyásolják a nők döntéseit, vágyait, céljait, hatással vannak mindennapjaikra. A családi kapcsolatok és az anyaság olyan dimenziók, amelyek befolyásolják a hajléktalan élettapasztalatot, és több szempontból is halmozott hátrányt okozhatnak a nők számára.

Bár egyértelműen megmutatkozik a fenti témák fontossága, ezek mégsem kapnak kiemelt szerepet az esetkezelésben, főként, ha nem okoznak problémát és nem igényelnek beavatkozást. Az első interjúk több esetben nem is tartalmaztak információt a gyermekekkel (vagy az összes gyermekkel) kapcsolatban. A gondozási naplóban is többször az ügyfél által elmeséltek összefoglalásaként szerepel a két téma, esetkezelési feladat vagy célzott gondozási, segítő tevékenység nem rendelődik hozzá. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a szociális munkásoknak megvannak a le nem írt információik, hiszen szorosan együtt dolgoznak az ügyfelekkel, ezek azért nem kerülnek rögzítésre, mert az első interjúk és a gondozási naplók is a BMSZKI eljárásrendjében meghatározott célok és szempontok szerint készülnek, főként összefoglaló jelleggel. Mégis rámutatnak arra, hogy bár ezek a területek a nők számára kiemelt fontosságúak, a szociális munka szempontjából nem biztos, hogy mindig azok. A téma alaposabb megértése érdekében gyakorlati szakemberekkel, fókuszcsoportos beszélgetések során tervezzük a nőkkal végzett egyéni segítő folyamatot körbejárni.

Ennek egyik oka lehet az, hogy a segítőknél nincs elég tudása ezekről a területekről, bizonytalanságuk miatt kerülnek ezen témák megnyitását. Emellett ezek intim, s feltételezhetően traumatikus pontokat is tartalmazó történetek, amelyeket félnek megbolygatni.¹⁷ Megoldást jelenthet a munkatársak érzékenyítése, képzése a nőkkal kapcsolatos témák, PTSD, nőközpontú segítő beszélgetés terén.

Ezzel egyidejűleg megfontolandó az eljárásrend szisztematikus felülvizsgálata abból a szempontból, hogy mennyire érzékenyen reagál a nők élethelyzetére – például az első interjú során a szociális munkás rákérdezzon-e a gyermekekre, párkapcsolatra és ha igen, a gondozási folyamat során hogyan tudnak dolgozni ezekkel a témákkal. Emellett szükséges lenne bizonyos problémákra külön protokollokat kidolgozni, például párkapcsolaton belüli erőszak, terhesség, szakellátott gyerekekkel való kapcsolattartás és jogi segítségnyújtás. Ebben segítségünkre lehetnek az általunk is hivatkozott nemzetközi jó gyakorlatok.

Mind a párkapcsolatok, mind a gyermekekkel való találkozás szempontjából fontos igényként fogalmazódik meg a kapcsolattartó szobák kérdése. Az átmeneti szállók fizikai kialakításakor érdemes átgondolni van-e olyan szoba, lehetőség szerint saját fürdőszobával, amelyben lehetővé lehet tenni vendégek fogadását, akár éjszakára is. Különösen fontos ez az anyák szempontjából, akik szeretnének gyermekeikkel akár egy hétvégét együtt tölteni.

A szervezeteken túlmutat, hogy a hajléktalan élethelyzetű nők egészségi állapota és az iskolai végzettsége jelenleg azt mutatja, hogy általánosságban is sokkal kiszolgáltatottabbak, mint férfi társaik. Emiatt vagy egyáltalán, vagy nem olyan szinten tudnak megjelenni a munkaerőpiacon, mely biztosítaná számukra az önállóságot, illetve a gyermekkel való vágyott együttlétet, ezért többek között inkább megjelenik a társfüggőség, valamint a gyermekkel való kapcsolat megszakadása, mellyel sérül az anyaszerep megélése. A későbbiekben a továbbképzésük, fejlesztésük és védett munkahelyre delegálásuk mellett kiemelkedő fontosságú a megfelelő egészségügyi, főként mentális ellátás biztosítása. Ezekkel az intézkedésekkel megelőzhető vagy legalábbis csökkenthető a másodgenerációs hajléktalan populáció kialakulásának szomorú folyamata, melyre az általunk megismert nők történetében is több példát találtunk. A hajléktalanellátó szervezetek még a legfelkészültebb munkatársak, legérzékenyebb első interjúk és aprólékosan kidolgozott gondozási tervek mellett sem képesek magukban felszámolni a hajléktalanságot, lehetővé tenni e nők számára a teljesen önálló életet.

¹⁷ Különösen igaz ez az első interjú helyzetére, ami szinte az első találkozás az esetkezelő és a lakó között. Bemutatott kutatásunkban mégis vannak olyanok, akik az első interjúban külön kérdés nélkül beszéltek olyan mély témákról, mint például gyermekük elvesztése, párjuk halála vagy (kapcsolatban) elszenvedett erőszak.

Irodalomjegyzék

- 15/2020. (09.22.) számú igazgatói utasítás A Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei átmeneti szállásainak egységes szakmai eljárásrendjéről
- BAPTISTA, I. (2010). Women and homelessness. In O'SULLIVAN, E. et al (Eds), *Homelessness Research in Europe*. FEANTSA, (pp. 163-185). Brussels.
- BREITNER, P. (2011). *Adatok a hajléktalan emberekről*. BMSZKI képzési anyag.
- BREITNER, P. (2016). Lakáshasználat a hajléktalanságban – jelentés a szociálpolitika senkiföldjéről. In GYŐRI P. – VIDA J. (Szerk), *Dialógusok a hajléktalanságról*. Budapesti Módszertani Szociális Központ és intézménye – Menhely Alapítvány, (pp. 83-103). Budapest.
- BRETHERTON, J. – MAYOCK, P. (2016) (eds). *Women's Homelessness in Europe*. Palgrave Macmillan.
- BRETHERTON, J. – PLEACE, N. (2018). *Women and Rough Sleeping. A Critical Review of Current Research and Methodology*. University of York.
- CRENSHAW, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*: Vol. 1989: Iss. 1, Article 8.
- GYŐRI, P. (2017). Hajléktalanság – romák – gyermekszegénység. *Esély*, 28/4. 17-45.
- GYŐRI, P. (2019). A hajléktalanvilág peremén. Kolduló és kukázó hajléktalan emberek. *Esély*, 30/2. 54-88.
- FEHÉR, B. (2018). *Női szükségletfelmérés*. Kézirat.
- FEHÉR, B. – KOVÁCS, I. (2018). Különbségek és hasonlóságok. Hajléktalan helyzetű nők és férfiak összehasonlító vizsgálata a 2016. február 3-ai adatfelvétel alapján. *Esély*, 29/6. 33-64.
- LENGYEL, L. (2021). *Hajléktalan nők. Életutak és nemi identitás*. PhD disszertáció. ELTE TáTK. <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/68515> (Látogatva 2023.03.03.)
- LENGYEL, L. (2022). „Van bennem női hiúság, hiszen nőből vagyok mégis”. Hajléktalan nők önképe. *Fogyatékoság és Társadalom*, 1. 12-20.
- MAYOCK, P. – SHERIDAN, S. (2012). *Migrant Women and Homelessness: Key Findings from a Biographical Study of Homeless Women in Ireland*. *Women and Homelessness in Ireland*, Research Paper 2. Dublin: School of Social Work and Social Policy & Children's Research Centre.
- O'SULLIVAN, E. (2020). *Reimagining Homelessness. For Policy and Practice*. Bristol: Policy Press.
- SAVAGE, M. (2022). The Significance of the Affective Sphere for Understanding and Responding to Women's Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 16/ 2. 13-47.
- SZOBOSZLAI, K. (2012). Nők fedél nélkül. In Győri P. – Vida J. (Szerk). *A megértés útjai. Hajléktalan sorsok, traumák és a segítő kapcsolat*. Budapesti Módszertani Szociális Központ és Intézményei – Menhely Alapítvány, (pp. 97-147). Budapest.

Internetes forrás

- ETHOS. European Typology of Homelessness and Housing Exclusion. <https://www.feantsa.org/download/ethos2484215748748239888.pdf> (Látogatva 2023.04.13.)
- FEANTSA (2015). Background Paper on the Links between Violence Against Women and Homelessness. https://www.feantsa.org/download/vaw_background_paper_final507550159640577037.pdf (Látogatva 2023.03.03.)
- MOSTOWSKA, M. (2016). How the production of statistics makes homeless women (in)visible. FEANTSA Magazine Perspectives on Women's Homelessness.

<https://www.feantsa.org/download/summer-2016-perspectives-on-women-s-homelessness1684329503268833210.pdf> (Látogatva 2023.03.03.)

Standing Together (2022). Working Effectively with Perpetrators and Survivors in Homelessness Settings Guidance. <https://www.standingtogether.org.uk/working-effectively-with-perpetrators> (Látogatva 2023.03.02.)

St Mungos (2020). Homeless Couples and Relationships Toolkit. <https://www.mungos.org/publication/homeless-couples-and-relationships-toolkit/> (Látogatva 2023.03.02.)